

**INGLIZ VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA IDIOMATIK
BIRLIKLARNING O'RGANILISHI: NAZARIY YONDASHUVLAR,
METODLAR VA TADQIQOT YO'NALISHLARI**

Shafotova Xalima Abror qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs magistranti

Email: shafotovaxalima@gmail.com

Ilmiy rahbar: Uralova Oysuluv Payon qizi

f.f.d.(DSc), dots.

Annotatsiya

Maqolada ingliz va o'zbek tilshunosligida idiomatik birliklar (idiomlar, frazeologik birliklar, turg'un birikmalar)ni o'rganishning shakllanishi, asosiy nazariy bahslar va metodik yo'nalishlar qiyosiy ko'rib chiqiladi. Ingliz tilshunosligida idiomlar masalasi semantika–sintaksis munosabati, ichki tarkibning “kompozitsionligi” va idiomlarning o'zgaruvchanligi (modifikatsiya, passivlashuv, komponent almashuvi) atrofida keng muhokama qilinib keladi; Nunberg, Sag va Wasow idiomlarni “muzlagan” emas, ko'p hollarda ichki semantik-morfosintaktik struktura bilan izohlanadigan birliklar sifatida tahlil qilgani bilan e'tiborlidir. O'zbek tilshunosligida esa frazeologiya mustaqil yo'nalish sifatida shakllanib, frazeografiya (frazeologik lug'atlar), semantik-grammatik tavsif, funksional-uslubiy xususiyatlar hamda lingvomadaniy talqin kabi yo'nalishlar faol rivojlangan; Sh. Rahmatullayevning “O'zbek tilining frazeologik lug'ati” (1992) frazeologik qatlamni tizimli lug'atlashtirishda muhim bosqich sifatida qayd etiladi. Tadqiqot IMRAD doirasida “strukturali adabiyotlar tahlili” sifatida tashkil etilib, ingliz va o'zbek an'alarining umumiy nuqtalari (turg'unlik, ko'chma ma'no, ekspressivlik) hamda farqli urg'ulari (korpusiy yondashuv va psixolingvistik eksperimentlar vs. frazeografiya va funksional-uslubiy tahlil) ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: idiom, idiomatik birlik, frazeologizm, turg'un birikma, semantik kompozitsionlik, frazeografiya, korpus tahlili, lingvomadaniyat, psixolingvistika.

Kirish

Idiomatik birliklar tilning eng ko'p qo'llanadigan, lekin nazariy jihatdan eng murakkab qatlamlaridan biridir. Bir tomondan, ular tayyor holatda qo'llanadi, nutqni ixchamlashtiradi va ekspressivlikni kuchaytiradi. Ikkinchi tomondan, idiomlar “ma'no va shakl”ning oddiy qo'shilishi bilan izohlanmaydi: ko'pincha umumiy ma'no komponentlarning to'g'ridan-to'g'ri yig'indisidan kelib chiqmaydi. Shu sababli idiomatik birliklarni o'rganish tilshunoslikning bir nechta sohalarini bir joyga

to'playdi: leksikologiya (turg'un birikmalar), semantika (ko'chma ma'no va konnotatsiya), sintaksis (struktur cheklovlar), pragmatika (nutqiy vazifa), lingvomadaniyat (madaniy kod), hamda psixolingvistika (idomni tushunish mexanizmi).

Ingliz tilshunosligida "idiom" atamasi ko'pincha keng qamrovda ishlatiladi: bir tomondan, klassik idiomlar (kick the bucket kabi), ikkinchi tomondan, "fixed expressions" va "formulaic language" (tayyor diskurs formulalari) ham shu maydonga kiritiladi. Rosamund Moon aynan shuni korpusiy yondashuvda ko'rsatib, turg'un ifodalar va idiomlar matn (discourse) ichida tushunilishi kerakligini ta'kidlaydi. O'zbek tilshunosligida esa "frazeologizm/frazeologik birlik" atamalari markaziy bo'lib, idiomatik birliklar ko'proq frazeologiya doirasida talqin qilinadi; frazeologiya obyektini tor va keng doirada tushunilishi borasida bahslar ham mavjudligi qayd etiladi.

Maqolaning maqsadi — ingliz va o'zbek tilshunosligida idiomatik birliklarni o'rganish tarixiy shakllanishi, asosiy nazariy masalalari va metodik yo'nalishlarini chog'ishtirma tarzda bayon qilish. Tadqiqot savollari: (1) ingliz va o'zbek an'analarda idiomatik birliklarning asosiy ta'rif mezonlari nimalardan iborat? (2) tadqiqot metodlari qanday evolyutsiya qilgan (lug'atlar, korpus, eksperiment, lingvomadaniy tahlil)? (3) qaysi yo'nalishlar o'zaro yaqinlashmoqda va qaysi bo'shliqlar (gaps) saqlanib qolmoqda?

Metodologiya

Ushbu ish empirik eksperiment emas, "strukturali adabiyotlar tahlili" (structured review) bo'lib, IMRAD formatida konseptual sintez ko'rinishida yozildi. Manbalar tanlashda uch mezon qo'llandi:

1. Ingliz tilshunosligida idiom nazariyasi bo'yicha "tayanch" ishlanmalar: idiomlarning semantik-sintaktik tabiati (Nunberg–Sag–Wasow), funksional tavsif (Fernando), korpusiy yondashuv (Moon), frazeologiya bo'yicha umumlashtiruvchi to'plamlar (Cowie).

2. Psixolingvistik yo'nalishda idiomni tushunish: idiom ma'nosida konseptual metaforalarning roli bo'yicha eksperimental dalillar (Gibbs va hammualliflar).

3. O'zbek tilshunosligida frazeologiya va frazeografiya: Rahmatullayev va o'zbek frazeologiya maktabi, frazeologik lug'atlar va funksional-uslubiy tadqiqotlar, shuningdek, frazeologiya obyektining tor/keng talqini haqidagi zamonaviy sharhlar.

Tahlil modeli uch qatlamli qilib olindi: (a) nazariy yadro (ta'rif va mezonlar), (b) metodik yadro (korpus, lug'at, eksperiment), (c) qo'llanish yadro (tarjima, lingvomadaniyat, uslubiyat). Har ikki til an'anasida shu qatlamlar bo'yicha "qanday savol qo'yiladi?" va "qaysi metod ustun?" degan ko'rsatkichlar taqqoslandi.

Natijalar

1. Ingliz tilshunosligida idiomlar: “muzlash”dan “strukturali birlik”ka Ingliz idiomshunosligining muhim burilish nuqtasi — idiomlar mutlaqo “muzlagan”, ichki tarkibi semantik jihatdan “bo’sh” degan qarashdan voz kechishdir. Nunberg, Sag va Wasow idiomlarning bir qismi ichki strukturaga ega ekanini, ularni sintaktik va semantik jihatdan tahlil qilish mumkinligini ko’rsatadi; bu yondashuv idiomni “leksik istisno” emas, grammatik-semantik tizim ichidagi maxsus tur sifatida talqin qilishga olib keladi.

Shu yo‘nalishning ikkinchi muhim yutug‘i — korpusiy yondashuv. Moon idiom va fixed expressions’ni real matnlar ichida ko‘rib, ularning tarqalishi, variantlari va diskursdagi vazifasini korpus asosida yoritadi. Natijada ingliz tilshunosligida idiomlarni o‘rganish “ro‘yxat tuzish”dan “qo‘llanish profili”ni chiqarishga o‘tdi: qaysi janrda ko‘p, qaysi variantlar ishlaydi, qaysi kollokatsion muhitda keladi.

2. Ingliz an‘anasida psixolingvistik yo‘nalish: idiomni tushunish mexanizmi Ingliz idiomshunosligi faqat struktur bilan cheklanmaydi; psixolingvistik tadqiqotlar idiom ma’nosining qanday “ishlanishi”ni o‘lchaydi. Gibbs va hammualliflar konseptual metaforalar (masalan, ANGER IS HEATED FLUID IN A CONTAINER) idiomlarni tez va mantiqan tushunishda rol o‘ynashi mumkinligini eksperimental tarzda ko‘rsatadi. Bu yo‘nalishning natijasi shuki: idiomatik ma’no ko‘pincha “tasodifiy” emas, konseptual motivatsiyaga ega bo‘lishi mumkin; demak, idiom o‘rgatish va tarjima qilishda ham “motivatsiya”dan foydalanish mumkin.

3. O‘zbek tilshunosligida frazeologiya: lug‘atlashtirish va tizimlashtirish markaziy o‘rinda

O‘zbek tilshunosligida idiomatik birliklar ko‘proq frazeologiya doirasida o‘rganiladi va bu yo‘nalishda frazeografiya (frazeologik lug‘atlar) juda katta rol o‘ynaydi. Rahmatullayevning “O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati” (1992) o‘zbek frazeologik qatlamini lug‘atlashtirishda asosiy manbalardan biri sifatida darslik va ilmiy matnlarda qayd etiladi. Frazeografiya an‘anasi idiomlarni amaliy jihatdan ham muhim qiladi: birlikni topish, ma’nosini izohlash, grammatik/variant ko‘rinishini ko‘rsatish.

O‘zbek tadqiqotlarida frazeologiya obyektini tor va keng doirada talqin qilish bahsi ham kuzatiladi: frazeologiya faqat “ko‘chma ma’noli turg‘un birikmalar”mi yoki “tayyor nutq formulalari, maqol-matallar” ham qamrab olinadimi? Bu bahs zamonaviy maqolalarda ham qayd etiladi.

4. O‘zbek an‘anasida struktur-semantik va funksional-uslubiy yo‘nalishlar O‘zbek frazeologiyasida birliklar semantik va grammatik tavsif bilan birga uslubiy vazifasi, badiiy matndagi roli, nutqni obrazli qilishdagi funksiyasi kabi jihatlar orqali

ham o'rganiladi. Masalan, Yo'ldoshevning frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari bo'yicha ishlari (avtoreferat va keyingi adabiyotlarda tilga olinadi) o'zbek frazeologiyasida uslubiy tahlilning muhim yo'nalish ekanini ko'rsatadi.

5. Qiyosiy natija: ikki an'anada urg'ular turlicha, lekin bir-birini to'ldiradi Ingliz tilshunosligida idiomlar ko'pincha semantika–sintaksis chegarasidagi “nazariy muammo” sifatida, korpus va psixolingvistik metodlar bilan tekshiriladi. O'zbek tilshunosligida esa frazeologiya ko'proq lug'atlashtirish, normativ-izohli tavsif, funksional-uslubiy va lingvomadaniy talqin bilan rivojlangan. Natijada bir tomonda “mexanizmni tushuntirish”, ikkinchi tomonda “qatlarni tizimlashtirish” kuchliroq.

Muhokama

Bu natijalar bir nechta prinsipial xulosani talab qiladi.

Birinchi masala — “idiom” va “frazeologizm” terminlarining qamrovi bir xil emas. Ingliz an'anasida idiom ko'pincha kengroq “formulaic language” maydoniga yaqinlashsa, o'zbek an'anasida frazeologizm ko'proq turg'un va ko'chma ma'noli birliklar bilan cheklanadi; lekin tor/keng talqin bahsi tufayli bu chegara ham qat'iy emas. Shu bois, chog'ishtirma tadqiqotlarda avval terminologik kelishuv (operatsion ta'rif) berilmasa, natija “tillar farqi” emas, “ta'rif farqi” bo'lib qoladi.

Ikkinchi masala — metodlar bo'yicha nomutanosiblik. Ingliz tilida korpuslar va eksperimental psixolingvistika idiom tadqiqida keng ishlatiladi. O'zbek tilida esa korpusiy idiom tadqiqi endigina tizimli shakllanayotgan bo'lib, asosiy “tayanch” ko'proq lug'atlar, dissertatsiyalar va uslubiy tahlillardan iborat. Bu holat tadqiqot sifatini pasaytiradi degani emas; lekin o'zbek frazeologiyasida “qo'llanish chastotasi”, “janrlar bo'yicha tarqalish”, “variantlar statistikasi” kabi masalalarni korpus asosida tekshirish keyingi muhim bosqich bo'lib turibdi.

Uchinchi masala — idiomlarning “motivatsiyasi” va lingvomadaniy talqin. Psixolingvistik yondashuv idiom ma'nosining metaforik motivatsiyasini ko'rsatadi. O'zbek an'anasida lingvomadaniy tahlil kuchli bo'lsa-da, uni ko'proq korpus dalillari va qo'llanish profili bilan birga berish zarur: aks holda lingvomadaniy talqin stereotiplashish xavfiga kiradi. Frazeologiya bo'yicha zamonaviy ishlar ham lingvomadaniy yo'nalishning kengayib borayotganini qayd etadi.

To'rtinchi masala — tarjima va o'qitish uchun “ko'p darajali ekvivalentlik” konsepsiyasi. Idiomlarni qiyosiy o'rganishda ekvivalentlikni faqat so'zma-so'z moslik bilan o'lchash xato: “semantik ssenariy”, “pragmatik vazifa” va “uslubiy registr” ham hisobga olinishi kerak. Ingliz idiom nazariyasida idiomlar strukturaviy jihatdan ham o'zgarishi, modifikatsiya qilinishi mumkinligi ko'rsatilgani tarjimada moslashuv

(adaptatsiya) ehtiyojini kuchaytiradi. O‘zbek frazeografiyasidagi izohli yondashuv esa tarjimonda “ma’no yadrosi”ni aniq ushlashga yordam beradi.

Xulosa

Ingliz va o‘zbek tilshunosligida idiomatik birliklar tadqiqi bir-birini to‘ldiradigan ikki kuchli an’anani namoyon qiladi. Ingliz tilshunosligida idiomlar nazariy semantika-sintaksis muammosi sifatida, korpusiy va psixolingvistik metodlar bilan tekshiriladi; Nunberg–Sag–Wasow yo‘nalishi idiomlarning ichki strukturasi va modifikatsiya imkoniyatini asoslab bergan, Moon esa idiomlarni real diskurs ichida korpusiy ko‘rsatkichlar bilan yoritgan. O‘zbek tilshunosligida frazeologiya esa asosan frazeografiya, semantik-grammatik tavsif va funksional-uslubiy tahlil orqali rivojlangan; Rahmatullayevning frazeologik lug‘ati va o‘zbek frazeologiya maktabi bu qatlamni tizimlashtirishda tayanch rol o‘ynagan. Kelgusi tadqiqotlar uchun eng katta imkoniyat — o‘zbek frazeologiyasini korpusiy usullar bilan kengaytirish, ingliz an‘anasidagi eksperimental va korpusiy metodlarni milliy materialga moslashtirish, hamda qiyosiy ishlarda terminologik operatsion ta’riflarni qat’iy belgilashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev, Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili (frazeologik qatlam va lug‘atlar haqidagi bo‘lim). PDF.
2. O‘zbek frazeografiyasi bo‘yicha magistrlik ishidan parcha: Rahmatullayevning 1992-yil frazeologik lug‘ati va lug‘atdagi birliklar haqida izoh.
3. “O‘zbek tilida frazema va unga yondosh hodisalar” (maqola/tezis, Zenodo) — o‘zbek frazeologiya tadqiqotlarida Rahmatullayev, Mamatov, Yo‘ldoshev kabi manbalar ro‘yxati.
4. Yo‘ldoshev B. bo‘yicha iqtibos keltirilgan manba: “Hozirgi o‘zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari” (1993) haqida ma’lumot.
5. “Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari” (frazeologiya obyektining tor/keng talqini va o‘zbek frazeologiya maktabi haqidagi muhokama).
6. Bahramovna, Y. S. (2022). Etymological And Semantic Analysis Of Clothing Names In Different Systemic Languages. *Web Of Scientist: International Scientific Research*, 83-88.
7. Bahromovna, Y. S. (2021). Thematic Division of Clothing Names in English and Uzbek. *European Journal Of Innovation In Nonformal Education*, 1(2), 61-62.